

Hadislerin Kur'ân Tefsirindeki Fonksiyonel Değeri: Klasik Tefsir Geleneğinde Anlam İnşası ve Yorumsal Katmanlar

Araştırma
Makalesi
Research
Article

Mustafa ÖZYİĞİT

Yüksek Lisans Öğrencisi, Burdur Mehmet Akif Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tefsir Anabilim Dalı
Master Student, Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Institute of Social Sciences, Department of Tafsir,
Burdur, Türkiye
 mustafaozyigit056@gmail.com

 ror.org/04xk0dc21
 orcid.org/0009-0007-9508-6984

Yazar
Author

Özyiğit, Mustafa. "Hadislerin Kur'ân Tefsirindeki Fonksiyonel Değeri: Klasik Tefsir Geleneğinde Anlam İnşası ve Yorumsal Katmanlar". *Tevilat* 6/1 (Haziran 2025), 97-125.

 doi.org/10.53352/tevilat.1691286

Atıf
Cite as

Received / Geliş Tarihi: 04.05.2025
Accepted / Kabul Tarihi: 20.06.2025

e-ISSN: 2757-654X
www.tevilat.com

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Yayıncı/Published by: Selçuk University Press

Bilgi
Info

Hadislerin Kur'an Tefsirindeki Fonksiyonel Değeri: Klasik Tefsir Geleneğinde Anlam İnşası ve Yorumsal Katmanlar

Klasik tefsir geleneğinde hadislerin Kur'an'ı anlamadaki rolü, tarih boyunca önemli bir tartışma alanı olmuştur. Hadisler, mücmel ifadeleri açıklama, mutlak hükümlere kayıt getirme, genel ifadeleri tahsis etme ve Kur'an'daki olayları tarihsel bağlamına yerleştirme gibi çeşitli fonksiyonlar üstlenmiştir. Bu makale, hadislerin tefsirdeki işlevlerini ve anlam inşasına olan katkılarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada doküman analiz yöntemi kullanılarak hadislerin tefsirde kullanım biçimleri incelenmiştir. Bunun yanı sıra hadislerin tefsirde oluşturduğu yorumsal katmanlar incelenmiştir. Bu bağlamda, hadislerin literal (zahiri), metaforik (mecazî) ve işârî (tasavvufî) düzeyde Kur'an ayetlerini nasıl şekillendirdiği değerlendirilmiştir. Ayrıca, tefsirde hadis kullanımına yönelik eleştirel bakış açıları da ele alınmıştır. Hadislerin bağlamından koparılması, zayıf ve uydurma rivayetlerin tefsirde yer alması, mezhep ve düşünce ekollerine göre farklı yorumlanması gibi sorunlar, klasik ve modern perspektifler ışığında incelenmiştir. Sünnetin bağlayıcılığı ve hadislerin Kur'an'ı açıklamadaki epistemolojik statüsü tartışılarak, rivayet ve dirayet tefsiri bağlamında hadislerin rolü yeniden değerlendirilecektir. Sonuç olarak, klasik tefsir geleneğinde hadislerin fonksiyonel değeri ortaya konulacak ve bu bağlamda tefsir ilminin yorum katmanlarına olan katkısı tartışılacaktır. Çalışma, hem geleneksel tefsir metodolojisi hem de modern yorum teorileri açısından hadislerin Kur'an tefsirindeki rolünü yeniden değerlendirmeye yönelik akademik bir çerçeve sunmayı hedeflemektedir.

Özet

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Hadis, Yorum, Anlam.

The Functional Value of Hadiths in Qur'anic Exegesis: Meaning Construction and Interpretive Layers in Classical Tafsir Tradition

In the classical tafsir tradition, the role of hadiths in understanding the Qur'an has been an important area of debate throughout history. Hadiths have assumed various functions, such as explaining concise statements in detail restricting absolute rulings, allocating general statements, and placing the events in the Qur'an in their historical context. This article aims to analyze the functions of hadiths in tafsir and their contribution to the construction of meaning. In the research, the use of hadiths in tafsir is analyzed by using document analysis method. In addition, the interpretive layers of hadiths in exegesis are analyzed. In this context, it is evaluated how hadiths shape Qur'anic verses at literal, metaphorical and mystical levels. Critical perspectives on the use of hadith in exegesis have also been discussed. Problems such as the detachment of hadiths from their context, the inclusion of weak and fabricated narrations in exegesis, and their different interpretations according to sects and schools of thought are examined in the light of classical and modern perspectives. The binding nature of the Sunnah and the epistemological status of hadiths in explaining the Qur'an will be discussed, and the role of hadiths in the context of narration and direct exegesis will be re-evaluated. As a result, the functional value of hadiths in the classical tafsir tradition will be revealed and its contribution to the layers of interpretation of the science of tafsir will be discussed in this context. The study aims to provide an academic framework for reevaluating the role of hadiths in Qur'anic exegesis in terms of both traditional exegetical methodology and modern theories of interpretation.

Abstract

Keywords: Tafsir, Qur'an, Hadith, Commentary, Meaning.

Giriş

Kur'ân ile sünnet arasında çok yönlü ve tamamlayıcı bir ilişki bulunmaktadır. Sünnet, Kur'ân'ın mutlak ifadelerine sınırlamalar getirebilir, genel hükümlerini tahsis edebilir ve mücmel (açıklanmaya muhtaç) ayetleri açıklığa kavuşturabilir. Nitekim Kur'ân'da mutlak, umumî ve mücmel olarak ifade edilen bazı hükümlerin sünnet tarafından sınırlandırıldığı, tahsis edildiği ve açıklandığı görülmektedir. Kur'ân, yaklaşık yirmi üç yıllık bir süreçte tedricî olarak Hz. Peygamber'e (s.a.v.) vahyedilmiştir. Bu ilahî hitabı insanlara aktarma ve açıklama sorumluluğu da ona verilmiştir. Hz. Peygamber, sadece Kur'ân'ı tebliğ etmekle kalmamış, aynı zamanda ayetlerin anlamlarını da açıklayarak ilahî mesajın doğru anlaşılmasını sağlamıştır. Böylece Kur'ân'ın hüküm ve ilkeleri, onun beyanlarıyla somutlaşarak uygulama alanı bulmuştur.

Çalışma, hadislerin Kur'ân tefsirindeki işlevlerini ortaya koyarken hem rivayet hem de dirayet tefsiri ekollerini göz önünde bulunduracak, hadislerin yorumsal süreçteki katkılarını disiplinler arası bir bakış açısıyla değerlendirecektir. Çalışma aynı zamanda, hadislerin yorum süreçlerindeki sınırlılıkları ve eleştirileri de dikkate alarak, Kur'ân ve hadis arasındaki dinamik ilişkinin nasıl şekillendiğine dair bütüncül bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır. Böylece, Kur'ân'ın yorumsal çerçevesinde hadislerin belirleyici rolü daha açık bir şekilde ortaya konulacaktır. Bu bağlamda, mevcut literatürde hadislerin tefsirindeki rolüne dair çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin, Ali Karataş'ın "Tefsir İlminde Rivayet Algısı" başlıklı makalesi, rivayetlerin tefsirdeki bağlayıcılığı ve değerlendirilme biçimlerine dair eleştirel bir bakış sunmaktadır. Bu çalışma, rivayetlerin tefsirde nasıl kullanıldığını ve hangi kriterlere göre değerlendirildiğini irdelemektedir. Server Akın'ın hazırladığı "Kuşeyrî'nin Letâifu'l-İşârât adlı tefsirindeki hadislerin tahrîc ve değerlendirilmesi (Fâtiha ve Bakara sûreleri)" isimli çalışması, hadislerin sıhhat derecelerini ve kullanım biçimlerini analiz etmektedir. Ayrıca, Muhammed Coşkun'un "Tefsirin İlk Çağları" isimli eseri tefsir geleneğinin erken dönemlerindeki hadis kullanımı ve yorum yaklaşımlarına dair önemli perspektifler sunmaktadır. Bu çalışmaların her biri,

hadislerin tefsirdeki rolüne dair farklı bir bakış açılarını sunmaktadır. Ancak, bu makale, hadislerin tefsirdeki işlevlerini hem rivayet hem de dirayet tefsiri perspektifinden ele alarak hadislerin yorumsal süreçteki katkılarını daha bütüncül bir şekilde değerlendirmektedir.

Kur'ân, İslâm'ın temel kaynağı olup müminler için inanç, ibadet ve ahlaki değerlerin belirleyicisi konumundadır. Ancak Kur'ân'ın lafız ve anlam yönünden tam olarak anlaşılması, onun bağlamını ve yorumunu etkileyen unsurların göz önünde bulundurulmasını gerektirir. Bu noktada hadisler, Kur'ân'ın tefsirinde önemli bir fonksiyon icra etmekte, ayetlerin anlam alanını genişletmekte, belirginleştirmekte ve bazen de sınırlamaktadır. Klasik tefsir geleneğinde, Kur'ân'ı anlamada sünnetin belirleyici bir referans olması, İslam âlimlerinin hadisleri tefsir süreçlerinde etkin bir biçimde kullanmışlardır.

Kur'ân'ı anlama çabaları tarihsel süreçte Hz. Peygamber'in (s.a.v.) açıklamalarıyla başlamış; ardından sahabe, tâbiûn ve tebeu't-tâbiûn kuşaklarının katkılarıyla sistematik bir boyut kazanmıştır. Bu süreçte tefsir ve te'vil kavramları farklı yorum ihtiyaçlarına cevap verecek biçimde gelişmiş ve zamanla kendine has yöntemler ve kurallar dizisi içeren disiplinli bir alan haline gelmiştir.¹ Dirâyet yorumunda amaç yalnızca Kur'ân lafızlarını izah etmek değil; ayetlerin içerdiği anlam derinliğini, bağlamsal bütünlüğünü ve mesajlarını aklî ve ilmî ölçütlerle yorumlamaktır. Bu yönüyle dirâyet, Kur'ân'ın kendisinden ve Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı açıklayıcı pratiğinden beslenen bir yöntemi temsil eder.

Kur'ân'ın yorumu bağlamında hadislerin fonksiyonel değeri, İslam düşünce geleneğinde erken dönemden itibaren tartışma konusu olmuştur. Özellikle rivayet tefsiri ekolüne mensup müfessirler, hadisleri Kur'ân'ın tefsirinde ana referans olarak kabul etmiş; ayetlerin iniş sebeplerini açıklamak, mücmel hükümleri beyan etmek, mutlak ifadeleri takyid etmek ve genel hükümlere istisna getirmek için hadislerden istifade etmişlerdir. Bu çerçevede Taberî'nin *Câmi'u'l-Beyân* adlı eseri, hadislerin tefsir sürecindeki

¹ Abdullah Aygün, "Tefsirlerin Rivayet ve Dirayet Ayrımının Sorunları", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2015), 146.

belirleyici rolünü gözler önüne seren önemli bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan, dirayet tefsiri ekolü ise hadisleri Kur'an'ı anlama sürecinde bir unsur olarak görse de akıl, kıyas ve dilbilimsel analizleri önceleyen bir yaklaşımı benimsemiştir.² Dirayet ve rivayet tefsiri, Kur'an yorumunda başvurulacak bilgi kaynakları bakımından bu noktada birbirinden ayrılır. Rivayet tefsiri, sahabe, tâbiûn ve özellikle Hz. Peygamber'den gelen haberleri merkeze alarak yorum yaparken; dirayet tefsiri, nassın doğrudan anlaşılmasını hedefleyerek akıl yürütme, bağlam ve dilsel çözümleme gibi yöntemleri esas alır. Bu yaklaşımda rivayetler tamamen dışlanmamakla birlikte, belirleyici değil, destekleyici niteliktedir.³ Bu ayrım bağlamında Taberî'nin konumu dikkat çekicidir. Zira o, tefsirinde oldukça geniş bir rivayet malzemesi kullanmakla birlikte, her gelen rivayeti olduğu gibi kabul etmemiştir. Hadisleri sened, metin ve bağlam açısından değindirek içlerinden tercihler yapmış, bazılarını zayıf bularak reddetmiştir. Bu tercih süreci, onun yalnızca bir nakilci değil; aynı zamanda aklî muhakemeyi devreye sokan dirayet sahibi bir müfessir olduğu göstermektedir. Dolayısıyla Taberî'nin yöntemi, rivayetle dirayeti mezceden, dengeleyici ve bütüncül bir tefsir metodunu temsil eder.⁴ Bu durum, hadislerin tefsirdeki konumunu belirlerken metodolojik farklılıkların da dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.

Hadislerin Kur'an tefsirindeki fonksiyonel değeri, klasik tefsir geleneğinde anlam inşası ve yorum katmanlarının şekillenmesi açısından belirleyici bir role sahiptir. Hadisler, ayetlerin bağlamını genişletmekte, nüzul ortamını açıklığa kavuşturmakta ve muhatap kitlenin anlam dünyasını belirlemektedir. Bu noktada tefsir literatüründe, hadislerin ayetlerle kurduğu ilişkinin üç temel işlev

² Arslan Karaoğlu, "Tefsirlerde Rivâyet ve Dirâyet Ayrımının Objektifliği Sorunsalı", *Umde Dini Tetkikler Dergisi* 6/1 (2023), 21.

³ Muhammed Aydın, "Rivayet Tefsiri Kavramı ve Kur'an'ın Kur'an ile Tefsiri: Eleştirel Bir Yaklaşım", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2009), 9.

⁴ Aydın, "Rivayet Tefsiri Kavramı ve Kur'an'ın Kur'an ile Tefsiri: Eleştirel Bir Yaklaşım", 15; Şahabettin Ertan Altundere, *Aspects of agreement and difference between two Imam's, al-Tabari and ibn 'Atiyyah in the exegesis of the quran by sunnaha comparative study* (Ürdün: University of Jordan, Yurtdışı Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 77.

üstlendiği görülmektedir. Bunlar ayetlerin manasını açığa kavuşturma, ayetlerin genel hükümlerine özel anlamlar yükleme ve Kur'ân'da genel olarak ifade edilen hükümlere detay kazandırmadır. Söz konusu işlevler, hadislerin sadece birer tarihî rivayet değil, aynı zamanda Kur'ân'ın yorumsal çerçevesini belirleyen önemli dinamiklerden biri olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu makalede, hadislerin klasik tefsir geleneğinde Kur'ân ayetlerinin anlam inşasında nasıl bir rol üstlendiği ve yorum katmanlarını nasıl şekillendirdiği ele alınacaktır. Özellikle rivayet tefsiri ekseninde hadislerin Kur'ân'ı yorumlama sürecinde nasıl kullanıldığı, hangi yöntemlerle değerlendirildiği ve nasıl bir fonksiyon icra ettiği analiz edilecektir.

1. Kur'ân ve Hadis İlişkisi: Epistemolojik İşlevi ve Yorumsal Otoritesi

Hız. Peygamber, İslam düşüncesinde örnek bir şahsiyet olarak kabul edilmekte olup, ona tabi olanların aslında Kur'ân'a tâbi oldukları ifade edilmektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Kim Resûl'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur."*⁵ buyrulurak bu ilke açıkça vurgulanmıştır. Bir diğer âyette ise, *"Ey Peygamber! De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın"*⁶ buyrulurak, ilahî sevginin ve affın Hız. Peygamber'e ittibâ ile gerçekleşeceği bildirilmiştir. Ayrıca, *"Andolsun ki, Resûlullah, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir."*⁷ âyeti, onun müminler için bir rehber ve fazilet numunesi olduğunu beyan etmektedir.

Hız. Peygamber'in risâleti, yalnızca nazari ilkeleri bildirmekle sınırlı olmayıp, aynı zamanda bu ilkeleri fiilî olarak hayata geçirme misyonunu da içermektedir. Onun tebliğ görevi, sadece insanlara bilgi aktarmak değil, bizzat yaşayışıyla İslam ahlâkını ve hukukunu en ideal şekilde temsil etmeyi de kapsamaktadır. Bu bağlamda

⁵ Hayrettin Karaman vd., *Kur'ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli* (Ankara: TDV Yayınları, 2017), en-Nisâ 4/80.

⁶ Âl-i İmrân 3/31.

⁷ el-Ahzâb 33/21.

sünnet, Kur'ân'dan sonra Müslümanların en önemli ikinci başvuru kaynağı olarak kabul edilmiştir. Zira Allah Teâlâ, Peygamberini Kur'ân'ı hem tebliğ etmek hem de açıklamakla görevlendirmiştir. Bu durum, tefsir ilmi açısından da büyük bir öneme sahiptir. Nitekim İslam âlimleri Kur'ân'ı anlamada en temel kaynağın yine Kur'ân'ın kendisi olduğunu belirtmiş, ardından Hz. Peygamber'in sünnetini ikinci derecede bir kaynak olarak değerlendirmişlerdir. Böylece sünnet, Kur'ân'ı açıklayıcı bir konumda bulunarak İslam hukukunun ve yorumunun temel bileşenlerinden biri hâline gelmiştir.⁸

Kur'ân-ı Kerîm'in en önemli tefsir kaynağı, Hz. Peygamber'in sünnetidir. Zira sünnet, Kur'ân'ın mücmel ifadelerini tafsil etmekte, müşkil görülen hususları açıklığa kavuşturmakta, genel hükümleri tahsis etmekte ve müphem ifadeleri izah etmektedir. Bu bağlamda, Kur'ân'ın sünnete olan ihtiyacı, sünnetin Kur'ân'a olan ihtiyacından daha fazladır.⁹ Nitekim Hz. Peygamber, "*Bana Kitap ile birlikte onun bir benzeri de verildi*"¹⁰ buyurarak, sünnetin vahiy kaynaklı olduğuna işaret etmiştir.

İslam âlimleri, sünnetin Kur'ân karşısındaki önemini vurgularken, onun yalnızca bir açıklayıcı unsur değil, aynı zamanda hükümlerin anlaşılmasında temel bir kaynak ve otorite olduğunu belirtmişlerdir. Bu bağlamda, tâbiün âlimlerinden Yahyâ b. Ebû Kesîr'in (ö. 129/747), "*Sünnet, Kur'ân'a hükmeder; Kur'ân ise sünnete hükmetmez*"¹¹ şeklindeki sözü, sünnetin Kur'ân'ı tefsir edici rolüne dikkat çekmektedir. Ancak Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), bu ifadenin mahiyetine dair daha ihtiyatlı bir yaklaşım sergileyerek, "*Bunu söylemeye cesaret edemem, fakat sünnet, Kur'ân'ı açıklar ve tefsir eder*" demiştir.¹² Bu değerlendirme,

⁸ Süleyman Pak, "Sünnetin Kur'ân-ı Beyan Yönleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2012), 353-354.

⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Berdûnî - İbrahim Etfîş (Kahire: Dâru'l-Kütüb Mısıryye, 1964/1384), 1/39.

¹⁰ Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî Ebû Dâvud, *Sünen Ebî Dâvud*, thk. Muhammed Kâmil Belilî (Dâru'l Resâileti'l-Âlemiyye, 1430/2009), "Kitâbü's-Sünne" 6 (No. 4604).

¹¹ el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*= *Tefsîru'l-Kurtubî*, 1/39.

¹² Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî İbn Abdülber, *Câmiu Beyânî'l-İlmi ve Fadlihi*, thk. Ebî Eşbâl Züheyrî (Memleketü'l-Arabiyyeti'l-Sûdiyye: Dâru ibn

sünnetin Kur'ân karşısındaki konumunu belirleme noktasında dengeli bir yaklaşımı yansıtmaktadır.

H. Peygamber'in sözleri ve davranışları, Kur'ân'ın en sahih ve doğrudan yorumları olarak kabul edilmekte, İslam hukukunda ikinci şer'î kaynak olarak kabul edilmiştir. Onun sünneti, Kur'ân'ın içerdiği ilkeleri açıklayıcı ve tamamlayıcı bir mahiyet arz etmektedir. Ancak, Kur'ân'ın açık hükümlerine aykırı olduğu iddia edilen herhangi bir sözün, H. Peygamber'e ait olması mümkün değildir. Zira onun tüm beyanları, vahyin yönlendirdiği bir çerçevede şekillenmekte ve ilahî prensiplere uygunluk arz etmektedir.¹³ Bu itibarla, sünnetin bağlayıcılığı ve Kur'ân'ı tefsir edici işlevi, İslam düşüncesinde temel bir ilke olarak kabul edilmiş, fikhî ve tefsirî yorumlarda merkeze alınmıştır.

1.1. Rivayet Tefsir Geleneğinde Hadis Kullanımı

Kur'ân ayetlerinin açıklanmasında kullanılan rivayet temelli bir yaklaşım olan rivayetçilerin yöntemi; H. Peygamber'in sözleri ile sahabeler ve sonraki nesil âlimler tarafından aktarılan rivayetlerin merkeze alındığı bir yorumlama biçimidir.¹⁴ Ayetler hakkındaki açıklamalar sahabeden sonra gelen nesillere hem sözlü hem yazılı bir şekilde iletilmiştir. Bu iletişim sayesinde zamanla Kur'ân'ın yorumlanması rivayet temelli bir özellik kazanarak devam etmiştir. Sahabenin nüzûl ortamını doğrudan tanımları onlara özel bir değer katarken, yorumlarının nesilden nesile aktarılması sistematik ve bilimsel bilgi transfer sürecinin temelini oluşturmuştur. Tefsirlerde rivayet yorumu genellikle Kur'ân ayetlerinin açıklanmasında kullanılır ve bu yaklaşım H. Peygamber'den başlayarak sahabeden gelen bilgilere dayanır.¹⁵

İbn Abbas'ın Mushaf merkezli açıklamaları, erken dönem rivayet temelli tefsir geleneğinin teşekkülünde belirleyici bir rol

Cevzî, 1414/1994), 1/1194; İbrâhim b. Mûsa b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâtî eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakât* (Dâru İbn Affân, 1417/1997), 4/345; el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân= Tefsîru'l-Kurtubî*, 1/39.

¹³ H. Mehmet Soysaldı, "Kur'ân Sünnet İlişkisi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2002), 11.

¹⁴ Mehmet Sofuoğlu, *Tefsire Giriş* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), 263.

¹⁵ Muhammed Aydın, "Rivayet Tefsiri Kavramı ve Kur'ân'ın Kur'ân ile Tefsiri: Eleştirel Bir Yaklaşım", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2009), 1.

üstlenmiş görünmektedir. Onun, Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetlerle desteklenerek oluşturduğu açıklamalar zamanla yazılı hâle getirilmiş; böylece hem sözlü bilginin kaybolması engellenmiş hem de rivayet eksenli yorum anlayışı kurumsallaşma sürecine girmiştir. Bu ilmî miras, Tâbiûn nesli tarafından devralınarak benzer yöntemlerle sürdürüldüğü için tefsir faaliyetlerinde rivayete dayalı yaklaşım zamanla baskın bir yorum biçimi hâline gelmiştir.¹⁶

Hz. Peygamber'in tefsir bağlamında temel bir otorite olarak kabul edilmesinin arka planında ise onun sadece vahyi tebliğ eden bir elçi olmanın ötesinde, aynı zamanda vahyi açıklama görevini de üstlenmiş olması yatmaktadır. Bazı ayetlerin bağlamını belirginleştirmek ve muhtemel anlamlarını ortaya koymak üzere yaptığı açıklamalar sahabe tarafından dikkatle izlenmiş ve sonraki nesillere aktarılmıştır.¹⁷ Sahabî yorumlarının güvenilir kabul edilmesinin temelinde ise onların doğrudan Hz. Peygamber'den bilgi alma imkânına sahip olmaları ve vahyin nüzûl sürecine birebir şahitlik etmeleri yer almaktadır. Bu çerçevede, Tâbiûn nesli de tefsir geleneğinin şekillenmesinde önemli bir köprü işlevi görmüştür. Sahabeden devraldıkları rivayetleri yalnızca aktarmakla kalmamış; bunları ilmî meclislerde ve ders halkalarında değerlendirmiş, kendi anlayışlarını da bu rivayetlere ekleyerek tefsir birikimine katkıda bulunmuşlardır. Böylece Tâbiûn'un yorumları, Hz. Peygamber'in açıklamaları ve sahabe müfessirlerinin değerlendirmeleriyle birlikte erken dönem tefsir anlayışının temel yapı taşları arasında yer almıştır. Bu üçlü rivayet zinciri, ilk yazılı tefsir metinlerinin oluşumunda belirleyici olmuş ve rivayetlerin aktarımına dayalı bir yöntem bu eserlerde hâkim yaklaşım olarak benimsenmiştir.¹⁸ Sahabe tefsirine dair oluşan otoriter kabulü yansıtan ifadelere literatürde sıkça rastlanmakta olup, örneğin Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 405/1014) "Sahabe tefsiri

¹⁶ Mehmet Akif Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri - İbn Ebî Hâtim Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi* (Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2003), 106.

¹⁷ Nurullah Agitoğlu, "Hadîste Bağlam - Bağlamın Anlam Alanı, Çeşitleri ve Önemi-", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2013), 115-116.

¹⁸ Zişan Türcan, "Üçüncü Asır Hadis Musannefâtı Üzerinde eş-Şâfiî'nin Etkisi", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 7/1 (2009), 96.

bizim nezdimizde merfû mesabesindedir”¹⁹ sözü, sahabî yorumlarına atfedilen bu yüksek değeri açıkça ortaya koymaktadır.

Erken dönem tefsir metinleri, genellikle rivayet merkezli bir yapı arz etmekte olup, senedli ya da senedsiz aktarılan nakillerin yoğunluğu dikkat çekicidir. Bu çerçevede özellikle Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/777) ve Abdurrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826) gibi isimlerin eserleri, söz konusu rivayet merkezli yapının erken örnekleri arasında yer almaktadır. Bu müfessirler, rivayetleri naklederken senedi, hem rivayetin güvenilirliğini temin eden bir doğrulama mekanizması hem de ilmî aktarımda usûlî bir zorunluluk olarak görmüşlerdir. Ancak yer yer senedsiz rivayetlere de yer vermekten kaçınmamışlardır. Mukâtil b. Süleyman, tefsirindeki bazı zayıflıklar nedeniyle eleştirilmiş olmakla birlikte, yaklaşık otuz hocadan ders aldığını ve bu hocaların çoğunun Tâbiûn nesline mensup olduğunu belirtmiştir.²⁰ Bu durum, onun yorumlarına kişisel değerlendirmeler eklemiş olsa da genel itibarıyla rivayet temelli bir yaklaşımı benimsediğini göstermektedir.

Nitekim Mukâtil’in Âl-i İmrân sûresi 14. ayetine dair yaptığı yorumun senetsiz oluşuna rağmen, Taberî gibi sonraki müfessirler tarafından senedli biçimde aktarılması, erken dönem yorumlarının içerik itibarıyla güvenilir rivayetlerle örtüşen bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan, İbn Ebî Hâtim’in tefsiri, tamamen rivayet odaklı bir sistematığe sahip olmasıyla dikkat çeker ve bu yönüyle oldukça belirgin bir yöntemsel tutarlılık sunar. İçerik ve yaklaşım itibarıyla bu eserler, rivayet-dirayet ayrımının sonraki yüzyıllarda daha açık bir biçimde belirginleşmesinde önemli referans metinler olarak değerlendirilmiştir.²¹ Böylece erken dönem müfessirlerinin ortaya koyduğu rivayet eksenli

¹⁹ Saliha Türçan, “Rivayet Tefsiri Geleneğinin Dönüşümünde İbn Kesîr’in Yeri”, *Turkish Academic Research Review - Türk Akademik Araştırmalar Dergisi [TARR]*, (2019), 16.

²⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru'l-Kebîr*, thk. Abdullah Mahmud Sehâte (Beyrut: Daru İhyai't-Türâs, 1423), 1/25.

²¹ Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, 106.

yorum çerçevesi, klasik dönemde kurumsallaşan rivayet temelli tefsir geleneğinin tarihsel ve teorik zeminini oluşturmuştur.²²

1.2. Dirâyet Tefsir Geleneğinde Hadis Kullanımı

Dirâyet merkezli tefsir anlayışı, Kur'ân'ı yalnızca geleneksel rivayetlerle sınırlı bir perspektiften değil; Arap dili ve edebiyatı başta olmak üzere dinî ilimlerin yanı sıra sosyal bilimler, felsefe ve hatta müspet bilimlerin imkânlarını da dikkate alarak yorumlamayı esas alan bütüncül bir yaklaşımdır. Literatürde bu tür yaklaşımlar, “re’y ile tefsir”, “ma’kûl tefsir” ya da “işârî re’y” gibi terimlerle de anılmaktadır.²³ Bu yönetime göre müfessir, sadece rivayetlere bağlı kalmakla yetinmez; aynı zamanda bu rivayetleri bağlamı, dil yapısı ve ilgili diğer ayetlerle olan ilişkisi doğrultusunda eleştirel biçimde değerlendirerek ayetin anlamını farklı düzeylerde ortaya koymaya çalışır. Böylelikle Kur'ân metniyle kurulan ilişki, yüzeysel bir aktarımın ötesine geçerek analitik ve yorumlayıcı bir süreç halini alır.²⁴

Dirâyet tefsirinde müfessir, yalnızca rivayetleri nakleden bir aktarıcı konumunda değildir; aksine yaşadığı dönemin ilmî, fikrî ve toplumsal birikimini dikkate alarak tefsir faaliyetini aklî ve analitik bir temelde gerçekleştiren entelektüel bir yorumcudur. Bu yaklaşım, gelenekten miras alınan bilgileri sorgulayıcı ve muhakemeye dayalı bir yöntemle ele almayı; böylece Kur'ân'ın anlam dünyasını daha kapsamlı biçimde ortaya koymayı hedefler. Dirâyet tefsiri, bu yönüyle klasik tefsir birikimini modern düşünce biçimleriyle buluşturarak dinamik ve çok katmanlı bir yorum süreci sunar.²⁵

Bu tür yorum faaliyetleri, klasik literatürde genellikle *et-Tefsîr bi'r-re'y* ifadesiyle tanımlanmıştır. Buradaki “re’y” terimi, yalnızca “görmek” anlamıyla sınırlı olmayıp, aynı zamanda “aklı kullanarak

²² Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* (Mekke: Dâru't-Terbiye ve't-Türâs, ts.), 6/244-258; Krş. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru'l-Kebîr*, 1/60.

²³ Abdülhamit Birişık, “Tefsir”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/286.

²⁴ Ahmet Sait Sıcak, “Yorumda Öznellik Açısından Bir Metot Olarak Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri”, *Kur'an'ı Anlamada Yöntem (Dilsel Ağırlıklı Eleştirel Yaklaşım)*, ed. Mürsel Ethem (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2022), 278-279.

²⁵ Birişık, “Tefsir”, 40/286.

değerlendirmek”, “kalben kavramak”, “düşünmek”, “sezgiyle anlam çıkarmak” gibi zihnî ve kavramsal boyutları da içermektedir.²⁶ Ayrıca bu kelime, soyut anlamlarının yanı sıra “kişisel görüş”, “bireysel kanaat”, “aklî eğilim” ve “düşünce” gibi çağrışımlara da sahiptir. Dolayısıyla “re’y”, dinî terminolojide hem geniş hem de dar anlamda kullanılabilen çok boyutlu bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁷ Bu bağlamda re’y ile yapılan tefsir, salt keyfî yorum anlamında değil; aklî yetkinliği, ilmî vukûfiyeti ve bağlamsal duyarlılığı esas alan bir yöntem olarak değerlendirilmelidir.

Kur’ân-ı Kerîm’de “re’y” kelimesi doğrudan yalnızca iki ayette²⁸ geçmekle birlikte, aynı kökten türeyen kelimeler farklı formlarda toplamda 326 yerde yer almaktadır.²⁹ Bu kullanımların bir kısmı doğrudan fiziksel varlıkları (örneğin güneş veya yıldız gibi) ifade ederken, bir kısmı ise mecazî anlamda kullanılmış; özellikle Allah’ın ayetlerini görmek, hakikati idrak etmek veya Rabbin kudret delillerini kavramak gibi zihinsel ve kalbî bir farkındalığı işaret etmiştir.³⁰ Bu yönüyle “re’y” kelimesi, sadece fiziksel bir görme fiilini değil; sezgi, akıl yürütme ve kalbî idrak gibi soyut kavramları da içinde barındıran çok katmanlı bir anlam yapısına sahiptir. Literatürde “re’y”, doğru bilgiye ulaşmak için aklî çıkarımlara dayanma,³¹ mevcut veriler üzerinden tutarlı sonuçlar elde etme ve mantıklı düşünce üretme gibi anlamlarla tanımlanmıştır. Bu çerçevede dirâyet tefsirinde esas alınan “re’y”, yalnızca bireysel görüşü değil; aynı zamanda aklî yetkinlik, ilmî birikim ve yorum kabiliyetini de içeren entelektüel bir yaklaşımı temsil etmektedir.

Kur’ân birçok ayetinde insanları düşünmeye, akletmeye ve anlamaya davet ederek tefekkürü teşvik etmekte; Hz. Peygamber de bazı ayetlerin yalnızca yüzeysel anlamlarıyla yetinilmeyip,

²⁶ H. Yunus Apaydın, “Re’y”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2018), 35/37.

²⁷ Apaydın, “Re’y”, 35/37.

²⁸ Âl-i İmrân 3/13; Hûd 11/27.

²⁹ Apaydın, “Re’y”, 35/37.

³⁰ Yûsuf 12/24.

³¹ en-Necm 53/18.

ayetlerin iniş bağlamı, dil yapısı, tarihi ve sosyal şartlar yönünden ortaya çıkan kapsamlı anlamlara da dikkat çekmiştir.³²

Dirâyet tefsirinin gelişiminde, erken dönem müfessirlerinin dilsel çözümlemeleri ve mantığa dayalı değerlendirmeleri büyük bir önem taşır. Bu bağlamda, özellikle Hasan-ı Basrî ve öğrencilerinin dil ve anlam merkezli yaklaşımları, bu yöntemin şekillenmesinde etkili olmuştur. Kelâmî meselelerin tartışılmaya başlanmasıyla birlikte ise bazı âlimler klasik rivayet merkezli yöntemlerden ayrılarak aklî öncelikleri esas alan farklı yorum modelleri geliştirmiştir.³³ Bu süreçte Mu'tezilî müfessirler, Hz. Peygamber ve sahabenin rivayetlerine önem vermekle birlikte, özellikle itikadî konularda akla dayalı açıklamaları öne çıkarmış; Kur'ân ayetlerini belirli kelâmî ilkeler doğrultusunda yorumlamışlardır. Her ne kadar bu yaklaşım kendi içinde tutarlı bir sistem arz etse de, Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından çeşitli açılardan eleştirilmiş ve tartışmalara konu olmuştur.

Dirâyet yorumunun etkisini artırmasında, sadece akıl temelli yaklaşımın cazibesi değil; aynı zamanda rivayetlerdeki güvenilirlik sorunları, İsrailiyat kaynaklı unsurların tefsir literatürüne sızması ve bazı zayıf veya uydurma hadislerin dolaşıma girmesi gibi nedenler de etkili olmuştur. Ayrıca İslam coğrafyasının genişlemesiyle ortaya çıkan yeni dinî, toplumsal ve kültürel problemler karşısında rivayet merkezli açıklamaların yetersiz kalması, dirâyet eksenli yorumların önemini daha da artırmıştır. Bu bağlamda, Mu'tezilî tefsir geleneği içerisinde yer alan müfessirlerin pek çok eseri, dirâyet temelli yorum anlayışının erken ve gelişmiş örnekleri arasında yer alır.³⁴ Bununla birlikte, genellikle rivayet temelli bir müfessir olarak anılan Mukâtil b. Süleyman'ın *et-Tefsîrü'l-Kebîr* adlı eseri de önemli ölçüde aklî açıklamalara yer

³² Serkan Çelikan, "Tefekkür Kavramı ve İlgili Rivayetler Üzerine Bir Değerlendirme", *Nisar* 1 (2022), 10-11.

³³ Birişik, "Tefsir", 40/285-286.

³⁴ Mustafa Bilgin, *Tefsirde Mu'tezile Ekolü* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991), 54.

vermesi bakımından bu alanda dikkate değer ilk örneklerden biri olarak değerlendirilmektedir.³⁵

Dirâyet yöntemine dayalı tefsir anlayışının ilk örnekleri, genellikle Hasan-ı Basrî dönemiyle eş zamanlı olarak şekillenmeye başlamıştır. Bu dönemde ortaya konulan açıklamalar, daha sonra sistematik hale getirilerek yazılı metinler hâlinde derlenmiştir.³⁶ Dirâyet eksenli tefsir geleneğinin en belirgin örneklerinden biri, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* adlı eseridir. Söz konusu eser, dilsel ve mantıksal çözümlemeleriyle sadece kendi döneminde değil, sonraki asırlarda da geniş etki uyandırmış, özellikle Mu'tezilî düşüncüyü yansıtan içeriğiyle dikkat çekmiştir. Zemahşerî'den sonra kaleme alınan birçok tefsir çalışması, ya onun yöntemini sürdüren ya da belli yönlerden ona karşılık veren nitelikte olmuştur. Fahreddin er-Râzî'nin *Mefâtîhu'l-Ğayb* adlı eseri, sadece kelâmî meseleler değil, felsefî ve mantıkî değerlendirmeler açısından da dirâyet geleneğini ileri taşıyan kapsamlı bir tefsir olarak ön plana çıkmaktadır. Aynı şekilde Kadî Beyzâvî'nin *Envârü't-Tenzîl* adlı eseri, *el-Keşşâf*'tan etkilenmiş olmakla birlikte, Mu'tezilî izlerden arındırılmış bir içerikle daha mutedil bir yaklaşım sunar. Bu eser, daha sonra birçok şerhe konu olmuş ve klasik dönemde yaygın şekilde okutulmuştur.

Dirâyet tefsir geleneği içerisinde hadislerin kullanımına yönelik yaklaşım, rivayetlerin doğrudan aktarımından ziyade, onları anlamı destekleyici ve açıklayıcı bir unsur olarak değerlendirme yönünde olmuştur. Fahreddin Râzî, hadisleri yalnızca naklî bir malzeme olarak değil, yorumun akıl ve kelâm temelli boyutunu derinleştirmek amacıyla da kullanmıştır. Mesela, "*Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım*"³⁷ ayetini tefsir ederken, "Allah'a nasıl ibadet edilir?" sorusunu cevaplarken Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "Allah'ı sanki görüyormuş gibi ibadet et; sen onu görmüyorsan da o seni görmektedir"³⁸

³⁵ Mehmet Zahir Doğan, *Sahâbenin Dirayet Tefsiri* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 13.

³⁶ Birişik, "Tefsir", 40/286.

³⁷ ez-Zâriyât 51/56.

³⁸ Ebü'l Hasen el-Kuşeyrî el-Nisâbü'rî Müslim b. Haccâc, *Müsned Sahih-i'l-muhtasar binakli'l adl an adl ilâ Resûlillâh sallallâhü 'aleyhi ve sellem*, thk.

hadisini aktararak ibadet kavramının derinliğini nübüvvet diliyle açar. Böylece ayetin taşıdığı manevî boyutu vurgulamış; kelimâî içerikle nübüvvet kaynağını birleştirmiştir.³⁹ Benzer yaklaşım Elmalılı Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili* adlı eserinde de görülmektedir. Yazır, ayetlerin dilsel ve felsefî analizlerini yaparken, hadisleri ayetin bağlamını güçlendiren bir unsur olarak metne dâhil etmiş; özellikle toplumsal ve ahlâkî içerikli ayetlerde, Hz. Peygamber'in beyanlarına müracaat ederek kavramsal çerçeveyi genişletmiştir.⁴⁰ Nitekim Nisâ sûresi 34. ayette geçen "kavvâmûn" ifadesini yorumlarken, Resûlullah'ın kadınlara iyi ve adaletli davranmaya yönelik uyarılarını hatırlatarak,⁴¹ erkeğe mutlak bir otorite tanıyan tek boyutlu yorumları dengeleyici bir çerçevede değerlendirilmesini sağlamıştır.⁴² Bu örnekler göstermektedir ki, dirâyet eksenli tefsir anlayışı, hadisleri esasen metnin daha derinlemesine anlaşılmasında başvurulacak ilmî bir kaynak olarak görmüş; fakat bu kullanım, rivayet tefsirlerinde olduğu gibi doğrudan bir nakil değil, çoğunlukla bağlamsal ve yoruma açık bir şekilde gerçekleşmiştir. Böylece hadis, dirâyet tefsirinde yorumu temellendiren bir referans olmakla kalmamış, aynı zamanda müfessirin ilmî birikim doğrultusunda yeniden anlamlandırılan bir unsur hâline gelmiştir.

1.3. İşârî Tefsirde Hadislerin Rolü

Tasavvuf, sadece bireyin manevî arayışını değil, aynı zamanda sosyal ve toplumsal bir dönüşüm sürecini de içeren geniş kapsamlı bir disiplindir. Bu bağlamda tasavvufî yorum, Kur'ân'ın yüzeysel anlamlarının ötesine geçilerek, ona derin ve içsel anlamlar yüklenmesi sürecini ifade eder. Tasavvufî bakış açısına göre, her ayet, hem zahirî (açık) hem de batınî (gizli) anlamlar taşır. Bu çok

Muhammed Fuad Abdalbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), "İmân" 1.

³⁹ Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420), 28/192-193.

⁴⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, haz. A. Cüneyd Köksal - Murat Kaya (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2022), 2/329-330.

⁴¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u'l müsned sahihu'l muhtasar min umûri Resûlillâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır (Dâru Tavki'n-Necât, ts.), "Nikâh" 79.

⁴² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/331.

katmanlı anlam yapısı, sadece akıl ve mantıkla değil, kalbin ilahi ilhamlarla donanmasıyla anlaşılabilir. Dolayısıyla, tasavvufi yorumlamalar, doğrudan bir akıl yürütme değil, içsel bir keşif, sezgi ve manevi bir deneyim süreci olarak değerlendirilir. Bu yaklaşım, aynı zamanda insanın kendi içsel dünyasıyla yüzleşmesini ve ruhsal olgunlaşmasını hedefler. Tasavvufi düşünce, bireyi Allah'a yakınlaştıracak manevi bir yolculuk olarak şekillenir.⁴³

Tefsir anlayışındaki bu derinleşme, aslında İslam düşüncesinde tefsirin sadece ilmî bir faaliyet değil, aynı zamanda bir manevi pratik olduğuna dair bir farkındalığın gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu anlamda, tefsir, sadece kelimelerin ve cümlelerin açıklığa kavuşturulması değil, aynı zamanda bireyin ruhsal derinliğine inerek, o sözlerin ilahi boyutuyla temas kurma sürecidir.⁴⁴ Tefsir, aynı zamanda bireysel bir içsel dönüşümü de içerir; zira sûfiler, Kur'ân'ı okurken, onun dışsal anlamlarının yanı sıra, içsel anlamlarının da bir o kadar önemli olduğunu savunurlar. Bu, tasavvufi bir tefsir anlayışının gelişmesine yol açar ve her âyet, yalnızca tarihsel ve dilsel bir bağlamda değil, ruhsal bir çerçevede de ele alınır.⁴⁵

Tasavvufi tefsirin en önemli özelliklerinden biri de, dışsal anlamların yanı sıra, ayetlerin "gizli anlamlarının" araştırılmasıdır. Bu bağlamda, işâri (sembolik) tefsir, tasavvufi bakış açısının en belirgin örneğidir. İşâri tefsir, genellikle yorumcunun yaşadığı manevî yoğunluk ve içsel deneyimlere dayalı olarak, belirli bir âyetin ruhsal bir boyutunu ortaya koymayı amaçlar. Bu tür yorumlar, âyetin yalnızca lafzi anlamını değil, daha çok metaforik ve sembolik anlamlarını keşfetmeye çalışır.⁴⁶ Bu bakış açısına göre, Kur'ân, her zaman yüzeyin ötesinde daha derin, manevi bir anlam

⁴³ Ayşegül Balık, *İşâri Tefsir Anlayışına Yöneltilen Eleştiriler* (Trabzon: Trabzon Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 13-14.

⁴⁴ Mustafa Altunkaya, "Sûf Hareketinin İşâri Tefsiri", *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 12/23 (2019), 139.

⁴⁵ Derviş Dokgöz, "İşâri/Tasavvufi Tefsirlerde Ahkam Ayetlerinin Yorumlanmasında İ'tibâr Yönteminin Fıkhi Açıdan Değerlendirilmesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 37 (2021), 120-121.

⁴⁶ Süleyman Ateş, *İşâri Tefsir Okulu* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974), 12.

taşıır. Bu derinlik, ancak özel bir manevi hazırlık ve içsel olgunlukla keşfedilebilir.

İşârî tefsir, bazen tasavvufun derin felsefi ve sezgisel boyutlarını yansıtarak, doğrudan bir bilimsel metot olarak kabul edilmez. Bu bağlamda, bazı klasik tefsirciler ve ilmî çevreler, işârî yorumları, sadece "ilham" ve "sezgi"ye dayalı, nesnel anlamdan sapma olarak değerlendirmiştir. Bununla birlikte, tasavvufî tefsir, her zaman açık anlamla uyumlu olmak zorundadır. Bu, tasavvufî yorumun ana ilkelerinden biridir. Örneğin, Gazzâlî (ö. 505/1111), Kur'ân'a sadece Arap dilinin dil bilgisi kurallarıyla yaklaşılmasının eksik olduğunu, gerçek anlamın ancak manevi bir derinlikle ve sezgisel bir yaklaşımla keşfedilebileceğini vurgulamıştır. Bu tür derinlikli bir tefsir, Kur'ân'ın sadece dilsel ve kültürel bağlamıyla sınırlı kalmayıp, ilahi bir bakış açısıyla da anlaşılabilmesi görüşünü güçlendirir.⁴⁷

Zehebî ve diğer tefsir âlimlerine göre, tasavvufî bakış açısının kabul edilebilir olması için, bir yorumun hem Arap dilinin kurallarına uygun olması, hem de vahiy ile çelişmemesi gerekmektedir. Bununla birlikte, tasavvufî yorumun doğrudan doğruya "zahîrî" anlamdan sapmaması gerektiği de vurgulanır. Bu durum, işârî tefsirlerin, tüm Kur'ân'ı kapsayan genel bir anlamı ortaya koymak yerine, daha çok bireysel bir manevi tecrübeyi yansıtması gerektiğini belirtir.⁴⁸

Kur'ân'ın sembolik ve derin anlamlarını keşfetmek için tasavvufî yaklaşımlar, yalnızca akıl ve mantıkla değil, manevi bir çaba ile mümkün olacağına inanılır. Bu, tefsir âlimlerinin işârî yorumlar üzerinden, Kur'ân'ı sadece insan aklının kapasitesiyle değil, aynı zamanda kalbin sezgisel ve manevi kapasitesiyle de anlamaya çalıştıkları bir yaklaşımdır.⁴⁹ Tefsirin bu boyutu,

⁴⁷ Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî el-Gazzâlî, *Tevhid ve Ledün Risalesi*, çev. Serkan Özburun - Yusuf Özburun (İstanbul: Furkan Yayınları, 1995), 68.

⁴⁸ Muhammed Hüseyin Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn* (Kahire: Mektebetü Vahbe, ts.), 2/261264; Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân* (Matba'atü İsâ el-bâbî el-Halebî ve şerkâhü, ts.), 2/78.

⁴⁹ İşârî tefsir metodunda zâhir-bâtın ayrımının Kur'ân'daki ve sünnetteki temelleri için bkz. Nurullah Denizer, *Kur'ân'ın Sûfî Yorumu: Bursevî Örneği* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 30-54.

Kur'ân'ın insan ruhunun derinliklerine hitap eden bir rehber olarak anlaşılmasını sağlar. Bu perspektiften bakıldığında, tasavvufî tefsir, sadece bir kelime ya da cümle açıklaması olmanın ötesine geçer ve insanın içsel yolculuğunu anlamlandıran bir süreç olarak görülür.⁵⁰

İşârî tefsir geleneğinde, hadisler sadece lafzî deliller olarak değil, aynı zamanda bâtinî manaların keşfine imkân tanıyan birer işaret unsuru olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda sıklıkla atf yapılan, “*Benim bildiklerimi bilseydiniz az güler çok ağlardınız*”⁵¹ hadisi, sûfî müfessirler tarafından, Hz. Peygamber’e ait olan ve umumî nübüvvet bilgisinin ötesinde, sadece kendisine has manevî bir ilmin varlığına delil olarak yorumlanmıştır. Nitekim Serrâc (ö. 378/988), bu hadisin, herkesin ulaşabileceği bir bilgiye değil, sadece Hz. Peygamber’in müstesna olarak muhatap olduğu özel bir ilme işaret ettiğini vurgular. Ona göre, bu ilim öyle derin ve ağırdır ki, dağlar bile onu taşıyamaz; bu sebeple Allah Resûlü, ashabına ancak anlayabilecekleri kadarını bildirmiştir.⁵² Serrâc’ın bu yorumu, hadisin zâhirindeki ahlâkî uyarının ötesine geçerek, tasavvufî anlam dünyasında ilham ve keşfe dayalı bâtinî bilgilerin imkânına dair önemli bir açılım sunar.⁵³ Bu yaklaşımı sürdüren Sülemî (ö. 412/1021) ise, “*Kim bildiğiyle amel ederse Allah ona bilmediğini öğretir*”⁵⁴ rivayetini merkeze alarak, zahirî şariat ilimleriyle amel eden bir kimseye Allah’ın bâtinî ilimleri lütfedeceğini savunur. Bu anlayış, sûfî gelenekte ilmin, amele bağlı bir tasfiye süreciyle kazanılabileceği düşüncesini destekler.⁵⁵ Benzer biçimde, “*Kırk gün ihlâs ile ibadet eden kimsenin kalbinden diline hikmet pınarları akar*”⁵⁶ şeklindeki zayıf kabul edilen rivayet

⁵⁰ Kadir Özköse, “Tasavvuf Kültüründe Bâtın ve Bâtınî/Ledünnî Bilgi Kavramlarının Referans Çerçevesi”, ed. Mustafa Öztürk (Kur’ân’ın Bâtınî ve İşârî Yorumu, İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018), 63.

⁵¹ Buhârî, “Küsûl” 2, “Nikâh” 107, “Rikâk” 27, “İmân” 3.

⁵² Ebû Nasr Abdullah b. Alî b. Muhammed et-Tûsî es-Serrâc, *el-Lüma’*, thk. Tâhâ Abdülbaki Surûr (Kahire: Dârü’l Kütübi’l-Hadîse, 1960), 149-150.

⁵³ Necmeddin Şeker, “Hadis Şerhçiliğinde Farklı Bir Gelenek ‘İşârî Yorum’”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (2014), 123-124.

⁵⁴ Muteber hadis kaynaklarında mevcut değildir. Bk. İsmâîl b. Muhammed Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ ve muzillu’l-ilbâs ammâ iştehere mine’l-ahâdîs alâ elsineti’nnâs* (Kahire: Mektebetü’l-Kudsî, 1351), 1/265.

⁵⁵ Şeker, “Hadis Şerhçiliğinde Farklı Bir Gelenek ‘İşârî Yorum’”, 124.

⁵⁶ Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*, 1/224-229.

de, hikmet kavramı üzerinden tasavvufî anlamda bâtinî marifetlerin temsili olarak değerlendirilmiştir.⁵⁷

Hakîm Tirmizî (ö. 320/932) işârî yaklaşımın bir başka boyutunu sergiler. Meşhur “*Seyahat ediniz, sıhhat bulunuz*”⁵⁸ hadisini yorumlarken, seyahati zâhirî ve bâtinî olarak ikiye ayırır ve bâtinî yolculuktan maksadın, kişinin manevî dönüşüm ve arınma süreci olduğunu belirtir. Ona göre bu sefer, nefisten Hakk’a doğru bir yöneliştir; sıhhat ise, Allah’a yönelmekle elde edilen mânevî arınmanın kendisidir.⁵⁹

Bu örnekler, işârî tefsirde hadislerin, hem zahirî anlamları hem de bâtinî işaretleriyle nasıl çok katmanlı şekilde kullanıldığını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Sûfî müfessirler, hadisleri sadece anlamı açıklayan unsurlar olarak değil, aynı zamanda manevî sezgiyi teyit eden ruhsal bir delil olarak tefsire dâhil etmişlerdir. Bu yönüyle işârî tefsir, hadis metinlerini yalnızca rivayet disiplini içerisinde değil, derin tasavvufî tecrübelerin yorumlayıcı aracı olarak da değerlendirmiştir.

2. Hadislerin Tefsirde Kullanımına Yönelik Problemler

Kur'ân'ın doğru anlaşılması ve yorumlanmasında hadislerin rolü, tefsir ilmi açısından vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Nitekim Hz. Peygamber'in sözleri ve uygulamaları, Kur'ân'ın nazil olduğu bağlamı ve murad-ı ilahîyi kavramada müfessirler için en temel referanslardan biridir. Bu nedenle birçok müfessir, Kur'ân ayetlerini açıklarken hadislerden geniş ölçüde yararlanmış, özellikle ahlâkî ve itikadî meselelerde bu rivayetleri açıklayıcı unsur olarak kullanmıştır. Ancak bazı tefsirlerde hadislerin yeterince yer bulamaması ya da hiç kullanılmaması, ayetlerin eksik veya yanlış anlaşılmasına neden olabilecek önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁰

⁵⁷ Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî el-Kârî, *Esrâru'l Merfûa fî'l-Ahbârî'l-Mevzûa el-Ma'ruf bi'l-mevduât el-Kübrâ*, thk. Muhammed Sebbâğ (Beyrut: Dâru'l-Emâne, ts.), 326-327.

⁵⁸ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, 1/445.

⁵⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen Hakîm Tirmizî, *Kitâbu'l-Hacc ve Esrâruhû*, thk. Hüsnü Nasr Zeydân (Kahire, 1969), 86.

⁶⁰ Kadir Gürler, “Kur'ân'ın Re'y ile Tefsirini Yasaklayan Rivâyetlere Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (2004), 41.

Hadislerin tefsirdeki işlevi sadece lafzî açıklamaları desteklemekle sınırlı değildir; aynı zamanda ayetlerin pratik hayata yansıtılmasında, içtimaî düzenin tesisinde ve ahlaki yönelimlerin belirlenmesinde de yönlendirici bir rol üstlenir. Örneğin Kur'ân'da iyilik ve takvâya birlikte yönelme çağrısı yapılırken, hadislerde bu kavramlar birey ve toplum ilişkileri bağlamında detaylandırılmış; fitne zamanlarında nasıl bir tavır takınılacağı gibi meseleler, sahih rivayetlerle açıklığa kavuşturulmuştur. Bu kapsamda Firdevs kıssası,⁶¹ peygamberlerin mirası,⁶² kıyamet tasvirleri,⁶³ tövbenin adabları,⁶⁴ gıybetin zararları,⁶⁵ Cuma namazının önemi, boşanma süreçleri ve tesbih ibadetinin faziletleri gibi birçok konuda hadislerin içerdiği detaylar, Kur'ân'daki genel ifadelerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Kâf sûresi'nde geçen "*günün ve gecenin belirli vakitlerinde tesbih et*"⁶⁶ ifadesi, hadislerle birlikte ele alındığında bu zaman dilimlerinin sabah, akşam ve gece namazlarıyla ilişkilendirildiği görülür. Bu da ayetin uygulamaya dair yönünü netleştirmektedir. Ne var ki bazı ayetlerin yorumunda hadislerin ya göz ardı edildiği ya da yetersiz kullanıldığı da bir gerçektir. Örneğin En'âm sûresi'nde yer alan "*Gözler O'nu idrak edemez*"⁶⁷ ayetinden hareketle Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile arasında ahirette Allah'ın görülüp görülemeyeceği tartışmaları gündeme getirilmiş, fakat bu konudaki sahih hadis rivayetlerine yeterince atıf yapılmamıştır. Oysa Hz. Peygamber'in "*Şüphesiz siz, kıyamet gününde Rabbinizi göreceksiniz*"⁶⁸ ve "*Siz bu ayı nasıl açıkça görüyorsanız, Rabbinizi de öyle göreceksiniz.*"⁶⁹ Bu hadislerin tefsirlerde ihmal edilmeden zikredilmesi, hem mezheplerin görüşlerini daha sağlam bir nas temeline oturtmak hem de ayetin bütüncül bir şekilde

⁶¹ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 4/584-585.

⁶² Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4/589.

⁶³ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4/703.

⁶⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4/139.

⁶⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4/96.

⁶⁶ Kâf, 50/39-40.

⁶⁷ el-En'âm, 6/103.

⁶⁸ Buhârî, "Tevhîd" 24.

⁶⁹ Buhârî, "Mevâkit" 16.

anlaşılmasına katkı sağlamak açısından büyük önem arz etmektedir. Özellikle işârî tefsirde ayetlerin derin anlam katmanları keşfedilirken, bu tür hadislerin ışığında yapılan yorumlar, hem tevilin sınırlarını korumakta hem de rivayet temelli tefsirle irtibatı sağlamaktadır. Hâlbuki bu hadislerin zikredilmesi, hem ilgili mezheplerin görüşlerinin dayanaklarını anlamaya hem de ayetin daha bütüncül bir şekilde yorumlanmasına yardımcı olacaktır.⁷⁰

En'âm sûresi'nin 151-153. ayetlerinde yetimlerin mallarının korunmasına ilişkin hükümler ele alınırken, bu konuda hadislerin yeterince yer almaması dikkat çekicidir.⁷¹ Hâlbuki hadislerde yetim hakkının korunmasına yönelik birçok uyarı ve teşvik mevcuttur. Hz. Peygamber *"Yetim malı yiyen kimse, karnını cehennem ateşiyle doldurmuş olur"*⁷² buyurarak, bu fiilin dünyevî ve uhrevî sorumluluğuna dikkat çekmiştir. Aynı şekilde, yetimlere iyi davranmanın ahlâkî bir sorumluluk olduğunu vurgulayan *"Yetimin başını okşayan bir kimseye, dokunduğu her saç teli için sevap yazılır."*⁷³ şeklindeki rivayet, sadece hukuki değil, aynı zamanda manevi bir duyarlılığın inşasına da yöneliktir. Enfâl sûresi'nin 27. ayetinde geçen *"emanete hıyanet etmeyin"*⁷⁴ emri, emanete riayet ilkesini hem bireysel hem toplumsal düzlemde ele alır. Bu ilke, Hz. Peygamber'in münafıklık alametlerini sayarken özellikle vurguladığı bir ahlakî zafiyetle doğrudan ilişkilidir. Zira sahih bir hadiste, *"Münafiğin alâmeti üçtür: Konuştuğunda yalan söyler, söz verdiğinde sözünde durmaz, kendisine emanet verilince hıyanet eder"*⁷⁵ buyurulmuştur. Dolayısıyla emanete hıyanetin, sadece ahlakî bir kusur değil, imanı zedeleyen ciddi bir davranış bozukluğu olarak tanımlanması, ilgili ayetin yorumunda hadislerin ne derece belirleyici olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede

⁷⁰ Mustafa Öztürk, "Klasik Sünnî Tefsir Literatürü Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Marife* 5/3 (2005), 93.

⁷¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4/682.

⁷² Buhârî, "Vesâyâ" 23.

⁷³ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dârü'l-Hadis, 1416/1995), 5/250.

⁷⁴ el-Enfâl 8/27.

⁷⁵ Buhârî, "İmân" 24.

hadislerin tefsirde yeterince yer almaması, hem ayetin pratik etkisini zayıflatmakta hem de Kur'ân'ın inşa ettiği değerler sisteminin peygamberî boyutunu eksik bırakmaktadır. Bu nedenle özellikle ahlâkî ilkeleri içeren ayetlerin tefsirinde hadis rivayetlerinin ihmal edilmemesi, anlamın bütünlüğü ve uygulama rehberliği açısından vazgeçilmezdir.

Bakara sûresi'nin 245. ayetinde geçen “*Kim Allah’a güzel bir borç verirse...*”⁷⁶ ifadesi bazı yorumcular tarafından yalnızca faizsiz borç verme şeklinde açıklanmış; infak boyutu arka planda kalmıştır. Oysa bu ayetin hem Hadîd sûresi 11. ayetindeki benzeriyle hem de Hz. Ebû Dahdâh'ın bir bahçesini Allah yolunda bağışladığına dair sahih hadislerle birlikte değerlendirilmesi gerekir. Bu rivayet, Allah yolunda yapılan infakın “karz-ı hasen” kapsamına nasıl girdiğini somut bir örnekle göstermekte; ayetin içeriğine dair çok daha zengin bir perspektif sunmaktadır. Söz konusu hadisin göz ardı edilmesi, ayetin yanlış anlaşılmasına yol açabilir.⁷⁷

Mü'min sûresi'nin 45-46. ayetlerinde Firavun hanedanının kabirde uğrayacağı azaba işaret edilmiştir. Bu yorum, kabir azabının varlığına dair sahih hadislerle desteklenebilecek niteliktedir. Ancak bazı tefsirlerde bu hadislerin yeterince kullanılmaması, ayetin tam manasıyla anlaşılmasını güçleştirebilir. Oysa kabir hayatıyla ilgili sahih hadisler hem geleneksel kaynaklarda hem de hadis külliyyatında geniş yer bulmuştur.⁷⁸ Fetih sûresi'nin son ayetinde sahabenin vasıflarına dikkat çekilirken, onların aralarındaki merhamet ilişkisine vurgu yapılır. Hz. Peygamber'in sahabeye yönelik övgüleri ve onların faziletlerine dair hadislerin bu ayetle birlikte ele alınması, sadece tarihi bilgi sunmakla kalmaz; aynı zamanda sahabenin İslam toplumundaki örnekliliğini pekiştirir.⁷⁹

⁷⁶ el-Bakara 2/245.

⁷⁷ Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Yusuf Ali Bûdeyvi - Hasan Semâhî Süveydan (Dâru İbn Kesîr, 1434–2013), 7/321.

⁷⁸ “Kabirdeki iki kişiden biri idrar sıçratmasından, diğeri ise koğuculuktan dolayı azap görüyor.” İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, 7/135.

⁷⁹ Mesut Okumuş, “Hadis-Sünnet Tefsir İlişkisi”, *İslam Geleneğinde ve Modern Dönemde Hadis ve Sünnet* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2020), 322.

Bakara sûresi'nin 48. ayetinde “*hiçbir kimsenin bir başkasına şefaata edemeyeceği*”⁸⁰ bildirilmektedir. Bu ayetin yorumunda Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'nin görüşlerine yer verilmiş olsa da şefaatin varlığına dair sahih hadislerin aktarılmaması dikkat çekicidir.⁸¹ Şefaata meselesi, hem kelimî hem de ahlaki yönüyle detaylı izah gerektiren bir konudur. Dolayısıyla, ayetin sünnetle irtibatı kurulmadan yapılan yorumlar, eksik bir anlayışa sebep olabilir. Zira hadislerde, belirli kimselere şefaata izni verileceği açıkça ifade edilmiştir. Bu bağlamda hadislerin yok sayılması, Kur'ân ve sünnet bütünlüğünü zedeleyen bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.⁸²

Kamer sûresi'nin ilk ayetlerinde geçen “ayın ikiye yarılması” mucizesiyle ilgili olarak bazı tefsirlerde hadis rivayetlerine yer verilmiştir. Ancak bu olayın gözle görülen bir mucize olduğuna dair güçlü görüşlerin yeterince vurgulanmaması ve zayıf rivayetlere dayalı alternatif izahların ön plana çıkarılması, okuyucuda yanlış bir kanaat oluşmasına neden olabilir. Oysa sahih hadislerle desteklenen mucizevî yönün ön plana çıkarılması, ayetin anlaşılmasını kuvvetlendirecektir.⁸³ Tegâbün sûresi'nin 15. ayetinde geçen “mallarınız ve çocuklarınız sizin için birer imtihandır” ifadesi de hadislerle zenginleştirilebilecek bir başka örnektir. Hz. Peygamber'in torunları Hasan ve Hüseyin'i kucaklayıp “*Çocuklar, kişiyi cimri ve korkak yapar*”⁸⁴ buyurması, bu ayetin taşıdığı sosyo-psikolojik derinliğe önemli bir katkı sağlar. Bu hadis, çocuk sevgisinin birey üzerindeki etkilerini anlamaya ve ayetin pratik karşılığını kavramaya vesile olur.

Sonuç olarak, hadislerin tefsirdeki yeri ve fonksiyonu göz ardı edildiğinde, Kur'ân ayetlerinin içerdiği derin anlam katmanları

⁸⁰ el-Bakara 2/48.

⁸¹ “Her peygamberin kabul edilen bir duası vardır. Diğer peygamberler bu dualarını dünyada yaptılar. Ben ise duamı, kıyamet gününde ümmetime şefaata için sakladım. Bu şefaata, Allah dilemişse, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmadan ölenlere ulaşacaktır.” Buhârî, “Deavât” 1.

⁸² Mehmet Ali Çalgan, “Kur'an-Sünnet Bütünlüğü Bağlamında Kur'an Yolu Tefsirinde Hadis Kullanımında Görülen Problemler”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/3 (2021), 1283.

⁸³ Buhârî, “Menâkıb” 27; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/423.

⁸⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünen İbn Mâce* (Dâru İhyâi'l Kütübî'l-'Arabî, ts.), 2/1209; İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte ve Şerhi* (Ankara: Akçağ Yayınları, ts.), 2/504.

eksik kalmakta; aynı zamanda İslam'ın temel kaynakları arasındaki bütünlük zedelenmektedir. Bu nedenle tefsir çalışmalarında, sahih hadislerin bağlamına uygun şekilde ve yeterli ölçüde kullanılması, hem ilmî hem de dinî bir zaruret olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç

Kur'ân'ın yorumlanma sürecinde hadislerin üstlendiği işlev, salt açıklayıcı bir araç olmanın ötesinde, ilahî mesajın hayata nasıl taşındığını gösteren dinamik bir rehberlik vasfı taşır. Klasik tefsir geleneği, bu rehberliği merkeze alarak anlam inşasını şekillendirmiş ve Hz. Peygamber'in sözlerini hem metodolojik hem de ontolojik bir kaynak olarak değerlendirmiştir. Hadislerin mücmel ifadeleri tafsil etmesi, umumî hükümleri tahsis etmesi ve bağlamı belirginleştirmesi, onları sadece geçmişin tanığı değil; anlamın bizzat kurucu unsuru hâline getirmiştir. Bu nedenle hadis, Kur'ân'ın anlam katmanlarını derinleştiren bir mercek işlevi görmüş; literal yorumun sınırlarını aşarak, metaforik ve işâfî boyutlara da nüfuz etmiştir. Özellikle rivayet eksenli tefsirlerde hadisler, sadece naklî bir bilgi değil, aynı zamanda yorumun meşruiyet zeminini güçlendiren birer delil olarak konumlandırılmıştır. Dirayet geleneğinde ise bu rivayetler eleştirel akıl süzgecinden geçirilerek daha sistematik bir yorum çerçevesine oturtulmuş; böylece hem hadislerin otoritesinden yararlanılmış hem de yorumun kendi dönemsel ihtiyaçlara göre yeniden yapılandırılması mümkün olmuştur.

Çok katmanlı kullanım biçimleri, tefsir geleneğinin sadece bilgi aktaran bir disiplin olmadığını, aynı zamanda tarihsel, toplumsal ve bireysel anlam arayışlarını bir arada taşıyan bir düşünme biçimi olduğunu göstermektedir. Hadislerin yorumlara kattığı derinlik, Kur'ân'ın ayetlerinin sadece teorik düzeyde değil, aynı zamanda pratik ve ahlaki yönüyle de anlaşılmasına zemin hazırlamıştır. Zira Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinden oluşan sünnet mirası, ayetlerin muradını tarihsel uygulama üzerinden somutlaştırmakta; böylece müfessirlerin hem hüküm istinbâtında hem de ahlaki yönlendirmelerde daha işlevsel yorumlar üretmesine olanak tanımaktadır. Bu çerçevede hadisler, ayetlerin soyut içeriğini somutlaştırarak bireysel ve toplumsal hayatı inşa eden bir yapı taşı

haline gelmiştir. Bununla birlikte, tefsir literatüründe zayıf ve uydurma rivayetlerin yer alması, bazı yorumların mezhebî eğilimlere göre şekillenmesi ve hadislerin bağlam dışı kullanımına dair problemler, bu güçlü mirasın zaman zaman zaaf noktalarına da dönüşebileceğini ortaya koymaktadır. Zayıf rivayetlerin tarihi otorite ile meşruiyet arayışı içinde kullanılması, yorumların ilmi sağlamlığını zedeleyebildiği gibi dini metinlerin yanlış anlaşılmasına da sebebiyet vermektedir. Bu sebeple hadislerin Kur'ân'la kurduğu ilişkinin, sadece metinsel düzeyde değil, aynı zamanda bağlamsal, tarihsel ve yöntemsel düzeyde de sürekli yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu yeniden değerlendirme, hem geleneğe saygılı hem de ilmi titizliği önceleyen bir yaklaşımı gerekli kılmakta; tefsir ilminde doğru bilginin inşası açısından vazgeçilmez bir görev olarak önümüzde durmaktadır.

Hadislerin yorumda ihmal edilmesi durumunda ise, Kur'ân'ın maksadına ulaşmakta zorluklar yaşanmakta ve ilahî hitabın hayata taşınmasında parçalı ve eksik bir anlayış ortaya çıkmaktadır. Hâlbuki Hz. Peygamber'in açıklamaları, sadece lafzı değil, muradı beyan eden birer anahtar niteliğindedir. Özellikle itikadî, ahlâkî ve toplumsal içerikli ayetlerin doğru anlaşılabilmesi için bu açıklamaların dikkate alınması hem ilmî hem de dinî bir zorunluluk arz etmektedir. Bu bağlamda hadislerin tefsirdeki kullanımına dair hem metodik bir dikkat hem de içeriksel bir titizlik gereklidir. Nitekim klasik kaynaklarda yer verilen zengin rivayet birikimi, sadece geçmişin bilgisini değil, bugünün yorumunu da şekillendirme potansiyeline sahiptir. Bu potansiyelin doğru değerlendirilmesi, çağdaş tefsir çalışmalarının sahil bir zemin üzerinde ilerlemesine de katkı sunacaktır.

Son aşamada ise, hadislerin Kur'ân tefsirindeki işlevi; bir aktarım değil, bir yorum ve anlam üretme sürecidir. Bu süreçte Hz. Peygamber'in sünneti, vahyin hayata temas ettiği en somut örnekliliği ile tefsir ilminin merkezine yerleşmektedir. Dolayısıyla hadisler, yalnızca ayetlerin açıklamasını değil, aynı zamanda onların nasıl yaşanacağına dair örnek bir model ortaya koymaktadır. Bu yönüyle tefsir, sadece akademik bir disiplin değil, aynı zamanda ahlaki, pedagojik ve manevî bir yöneliş olarak da değerlendirilmeli; hadislerin sunduğu rehberlik, çağın anlam

ihtiyacına cevap verecek şekilde bütüncül bir perspektifle ele alınmalıdır. Böylelikle Kur'ân'ın anlaşılması, sadece kelimeler düzeyinde değil, hakikatin özüne ulaşan bir bilinç düzeyinde gerçekleşebilir.

Finansman / Funding:

This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest:

The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Acılûnî, İsmâîl b. Muhammed. *Keşfu'l-hafâ ve muzillu'l-ilbâs ammâ iştehere mine'l-ahâdis alâ elsineti'nnâs*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1351.
- Agitoğlu, Nurullah. "Hadîste Bağlam - Bağlamın Anlam Alanı, Çeşitleri ve Önemi-". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2013), 105-132.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsned*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Dârü'l-Hadis, 1416/1995.
- Altundere, Şahabettin Ertan. *Aspects of agreement and difference between two İmam's, al-Tabari and ibn 'Atiyyah in the exegesis of the quran by sunnaha comparative study*. Ürdün: University of Jordan, Yurtdışı Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Altunkaya, Mustafa. "Sûf Hareketinin İşârî Tefsiri". *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 12/23 (2019), 129-149.
- Apaydın, H. Yunus. "Re'y". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/37-40. İstanbul: TDV Yayınları, 2018.
- Ateş, Süleyman. *İşâri Tefsir Okulu*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974.
- Aydın, Muhammed. "'Rivayet Tefsiri' Kavramı ve Kur'an'ın Kur'an ile Tefsiri: Eleştirel Bir Yaklaşım". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2009), 1-22.
- Aygün, Abdullah. "Tefsirlerin Rivayet ve Dirayet Ayrımının Sorunları". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2015), 141-160.
- Balık, Ayşegül. *İşârî Tefsir Anlayışına Yöneltilen Eleştiriler*. Trabzon: Trabzon Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bilgin, Mustafa. *Tefsirde Mu'tezile Ekolü*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991.
- Birişik, Abdülhamit. "Tefsir". *DİA*. 40/281-290. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmi'u'l müsned sahihu'l muhtasar min umûri Resûlillâh sallallâhü 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır. 9 Cilt. Dâru Tavki'n-Necât, 1. Basım, ts.
- Canan, İbrahim. *Kütüb-i Sitte ve Şerhi*. Ankara: Akçağ Yayınları, ts.
- Çalgan, Mehmet Ali. "Kur'an-Sünnet Bütünlüğü Bağlamında Kur'an Yolu Tefsirinde Hadis Kullanımında Görülen Problemler". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/3 (2021), 1277-1298.
- Çelikan, Serkan. "Tefekkür Kavramı ve İlgili Rivayetler Üzerine Bir Değerlendirme". *Nisar* 1 (2022), 1-28.
- Denizer, Nurullah. *Kur'an'ın Sûfî Yorumu: Bursevî Örneği*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019.
- Doğan, Mehmet Zahir. *Sahâbenin Dirayet Tefsiri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Dokgöz, Derviş. "İşârî/Tasavvufî Tefsirlerde Ahkam Ayetlerinin Yorumlanmasında İ'tibâr Yönteminin Fikhî Açından Değerlendirilmesi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 37 (2021), 117-142.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *Sünen Ebî Dâvud*. thk. Muhammed Kâmil Belilî. 7 Cilt. Dâru'l Resâileti'l-Âlemiyeye, 1. Basım, 1430/2009.

- Gazzâli, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî el-. *Tevhid ve Ledün Risalesi*. çev. Serkan Özburun - Yusuf Özburun. İstanbul: Furkan Yayınları, 1995.
- Gürler, Kadir. "Kur'ân'ın Re'y ile Tefsirini Yasaklayan Rivâyetlere Eleştirel Bir Yaklaşım". *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (2004), 17-46.
- Hakîm Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen. *Kitâbu'l-Hacc ve Esrâruhû*. thk. Hüsnü Nasr Zeydân. Kahire, 1969.
- İbn Abdülber, Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî. *Câmiu Beyânî'l-İlmi ve Fadlihi*. thk. Ebî Eşbâl Züheyrî. 3 Cilt. Memleketü'l-Arabiyyeti'l-Sûdiyye: Dâru ibn Cevzî, 1414/1994.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr. *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'azîm*. thk. Yusuf Ali Bûdeyvi - Hasan Semâhî Süveydan. Dâru İbn Kesîr, 1434-2013.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünen İbn Mâce*. 2 Cilt. Dâru İhyâi'l Kütübî'l-'Arabî, 1. Basım, ts.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli*. Ankara: TDV Yayınları, 7. Basım, 2017.
- Karaoğlu, Arslan. "Tefsirlerde Rivâyet ve Dirâyet Ayırımının Objektifliği Sorunsalı". *Umde Dini Tetkikler Dergisi* 6/1 (2023), 1-30.
- Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrûddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî el-. *Esrârû'l Merfûa fî'l-Ahbârî'l-Mevzûa el-Ma'ruf bi'l-mevduât el-Kübrâ*. thk. Muhammed Sebbâğ. Beyrut: Dâru'l-Emâne, ts.
- Koç, Mehmet Akif. *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri - İbn Ebî Hâtim Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi*. Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2003.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-. *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân= Tefsîru'l-Kurtubî*. thk. Ahmed Berdûnî - İbrahim Etfîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütüb Mısıryye, 3. Basım, 1964/1384.
- Mukâtil b. Süleymân. *Tefsîru'l-Kebîr*. thk. Abdullah Mahmud Sehâte. Beyrut: Daru İhyâi't-Türâs, 1423.
- Müslim b. Haccâc, Ebû'l-Hasen el-Kuşeyrî el-Nisâbü'rî. *Müsned Sahih-i'l-muhtasar binakli'l adl an adl ilâ Resûlillâh sallallâhü 'aleyhi ve sellem*. thk. Muhammed Fuad Abdalbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, ts.
- Okumuş, Mesut. "Hadis-Sünnet Tefsir İlişkisi". *İslam Geleneğinde ve Modern Dönemde Hadis ve Sünnet*. 309-334. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2020.
- Özköse, Kadir. "Tasavvuf Kültüründe Bâtın ve Bâtınî/Ledünnî Bilgi Kavramlarının Referans Çerçevesi". ed. Mustafa Öztürk. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018.
- Öztürk, Mustafa. "Klasik Sünnî Tefsir Literatürü Üzerine Genel Bir Değerlendirme". *Marife* 5/3 (2005), 91-113.
- Pak, Süleyman. "Sünnetin Kur'an-ı Beyan Yönleri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2012), 353-381.
- Râzî, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin. *Mefâtîhu'l-Gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 3. Basım, 1420.
- Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b. Alî b. Muhammed et-Tûsî es-. *el-Lüma'*. thk. Tâhâ Abdülbaki Surûr. Kahire: Dâru'l Kütübî'l-Hadîse, 1960.
- Sıcak, Ahmet Sait. "Yorumda Öznellik Açısından Bir Metot Olarak Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri". *Kur'an'ı Anlamada Yöntem (Dilsel Ağırlıklı Eleştirel Yaklaşım)*. ed. Mürsel Ethem. İlahiyât Yayınları, 1. Basım, 2022.
- Sofuoğlu, Mehmet. *Tefsire Giriş*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.

- Soysaldı, H. Mehmet. "Kur'an Sünnet İlişkisi". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2002), 1-18.
- Şâtıbî, İbrâhim b. Mûsa b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâtî eş-. *el-Muvâfakât*. 7 Cilt. Dâru İbn Affân, 1. Basım, 1417/1997.
- Şeker, Necmeddin. "Hadis Şerhçiliğinde Farklı Bir Gelenek 'İşarî Yorum'". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (2014).
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*. 24 Cilt. Mekke: Dâru't-Terbiye ve't-Türâs, ts.
- Türcan, Saliha. "Rivayet Tefsiri Geleneğinin Dönüşümünde İbn Kesîr'in Yeri". *Turkish Academic Research Review - Türk Akademik Araştırmalar Dergisi [TARR]*, 338-363.
- Türcan, Zişan. "Üçüncü Asır Hadis Musannefâtı Üzerinde eş-Şâfiî'nin Etkisi". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 7/1 (2009), 87-100.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. haz. A. Cüneyd Köksal - Murat Kaya. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2022.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü Vahbe, ts.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-irfân fî ulûmî'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Matba'atü İsâ el-bâbî el-Halebî ve şerkâhü, 3. Basım, ts.

